

ločenem zgodovinskem trenutku »pomenila tisti okvir, v katerem je med drugim dozorela racionalna rešitev nacionalnega vprašanja, v drugem trenutku pa je prav ta okvir postal pretesen, se spremenil in v oviro za artikulacijo novih zgodovinskih potreb.«

Miroslav Stiplovšek

Milica Kacin - Wohinz, Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925—1935.
Koper : Založba Lipa, 1990. 532 strani.

Dr. Milica Kacin-Wohinz, znanstvena svetnica na Inštitutu za novejšo zgodovino, je svoj obsežen znanstveni opus obogatila z monografijo o zgodovini primorskih Slovencev v desetletju 1925—1935, ki jo je posvetila bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici. To delo je v vsebinskem, metodološkem in dokumentarnem pogledu povezano z dvema predhodnima monografijama o primorskih Slovencih pod italijansko zasedbo 1918—1921 in o njihovem narodnoobrambnem gibanju 1921—1928. Te tri monografije so rezultat sistematičnega izpolnjevanja Raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1918—1945 na enem njegovih pomembnih segmentov. Številna dela slovenskega zgodovinskega pisarja o času med vojnama se namreč omejujejo na prikaz problematike v jugoslovanskem delu Slovenije in je zato še posebej potrebna obdelava problemov za zamejske Slovence, če hočemo dobiti celovito podobo slovenske zgodovine tega časa. Posebne raziskave pa so pogojene tudi z dejstvom, da so Slovenci, ki so jih mirovne pogodbe po prvi svetovni vojni ločile od matice, živeli v specifičnih razmerah, tako primorski Slovenci v okviru italijanske države in pod fašističnim režimom. Raziskave zgodovine zamejskih Slovencev pa so povezane tudi s posebnimi dokumentacijskimi težavami, ker je pretežen del gradiva v državah, v katerih so živeli, in kjer so glede uporabe arhivskih virov dolgo veljale omejitve.

V zadnji monografiji je dr. Kacinova zajela zgodovino primorskih Slovencev od uvedbe totalitarnega fašističnega režima do viška fašistične moči po zmagi v Etiopiji, sredi tridesetih let pa so se vse protifašistične sile primorskih Slovencev začele združeno bojevati zoper fašizem in njegovo raznarodovalno politiko. Ko ugotovljamo, da sta začetna in končna ločnica monografije ključna periodizacijska mejnika v zgodovini primorskih Slovencev med vojnama, moramo pomembnost tega obdobja posebej poudariti z dejstvom, da so se tedaj v Julijski krajini prvi v Evropi z različnimi sredstvi uprli fašističnemu režimu in njegovemu raznarodovanju. To daje raziskavi dr. Kacinove posebno mesto tudi v proučevanju evropskega antifašizma.

Obsežno delo je avtorica smotno po problemsko-kronološkem načelu razdelila na devet poglavij, v katerih je obdelala vse poglobitve politične procese obravnavanega desetletja, od zametkov odpora, posebej delovanja narodnjaške ilegalne organizacije Tiger iz leta 1924, prek prikaza fašizma, njegovih organizacij in raznarodovalne politike, dejavnosti obeh (razpuščenih) meščanskih strank — narodnoliberalne in krščansko-socialne, vloge duhovščine — narodne in profašistične, ustanovitve, usmeritve in delovanja obeh tajnih organizacij, narodnorevolucionarnega Tigra in Borbe, odnosov Jugoslavije do narodne manjšine v Italiji ter delovanja emigrantskih organizacij v jugoslovanski državi, oboroženih tigrovskih akcij do organiziranosti Komunistične partije Italije na Primorskem, njenega odnosa do narodnoobrambnega in antifašističnega boja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, obenem pa odnosa Komunistične partije Jugoslavije do usode slovenske in hrvaške narodne manjšine pod italijanskim fašizmom. Razdelitev na poglavja in vsakega še na dvoje do osem podpoglavij omogoča, da lahko pregledno sledimo vsej bogati in pestri problematiki. Glede vsebine je monografija dr. Kacinove novost predvsem v tem pogledu, da je dosedanja literatura (dela dr. Lava Cermelja in drugih) osvetljevala primorske Slovence in istrske Hrvate zlasti kot žrtve fašizma, kot objekt raznarodovanja in zatiranja, v delu Prvi protifašizem v Evropi pa je poudarek na njihovi vlogi subjekta v boju za nacionalno ohranitev in osvoboditev. Zato je glavni del knjige posvečen podrobni opisu oblik in razsežnosti protifašističnega odpora, pri čemer je vseskozi prikazan tudi vpliv skrajno zaostrenih italijansko-jugoslovanskih odnosov na položaj slovenske in hrvaške narodne manjšine v Julijski krajini.

Dokumentarne in metodološke oblike, ki so bile poudarjene že ob izidu prvih dveh monografij, veljajo v polni meri tudi za pričujoče delo. Avtorica je zbrala vse dostopne arhivske, publicirane, memoarske in druge vire ter literaturo jugoslovanske in italijanske proveniencije. Pri tem je prva proučevala bogato dokumentacijo, ki jo hranijo osrednji arhivi v Rimu, prav tako pa je raziskovala gradivo v slovenskih arhivih in Vojnozgodovinskem inštitutu v Beogradu. Za podobo ravnanja primorskih Slovencev pod fašističnim raznarodovalnim pritiskom je dobila posebno dragocene podatke v fondih italijanskega ministrstva za notranje zadeve, kjer so ohranjena tudi policijska in prefektorna poročila. To problematiko je osvetlila tudi s policijskimi in sodnimi zaslišanji osumljencev oziroma obsojencev. Za politične in ekonomske razmere v Julijski krajini so pomemben vir ohranjena poročila fašističnih sekretarjev. Prav strankina

in policijska poročila posebej osvetljujejo tudi požrtvovalno delovanje slovenske protifašistične duhovščine, ki je prevzela vlogo branika slovenstva pred italijansko asimilacijo. Zgodovinski arhiv italijanskega zunanjega ministrstva hrani veliko dokumentov v zvezi z odnosi z Jugoslavijo in Vatikanom. Bogato arhivsko gradivo Gramscijevega inštituta je bilo avtorici temeljni vir zlasti za prikaz odnosov KPI do KPJ in do narodnih manjšin. V primerjavi z obsežnim arhivskim gradivom italijanskega izvora so se ohranili le redki slovenski arhivski dokumenti. Boljša je le ohranjenost tiska slovenskih ilegalnih organizacij. Zato si je avtorica prizadevala to praznino zapolniti s tiskanimi in rokopisnimi memoarskimi viri, veliko pričevanj pa je zbrala tudi sama. Z njihovo znanstvenokritično uporabo je uspešno izpopolnila vrzeli v pisnih virih in preverjala podatke v njih. S pritegnitvijo obsežne dokumentacije, ki jo podrobno navaja v okoli tisoč opombah, je dr. Kacinova številna obravnavana vprašanja osvetlila prva, poznavanje mnogih problemov pa dopolnila in poglobila. Ob tem je v uvodu tudi poudarila, da je zaradi pomanjkanja virov marsikatero vprašanje ostalo še odprto, na nekatera pa odgovarja z novimi vprašanji.

Nova monografija je potrdila dosežanje ocene glede ustreznosti znanstvene metode obdelave različnih vidikov nacionalnega vprašanja. Dr. Kacinova je politične procese v zgodovini primorskih Slovencev prikazala ob upoštevanju nekaterih gospodarskih, socialnih in kulturnih elementov, tako da je omogočila njihovo razumevanje in osvetlila medsebojno povezanost. Glede na prepletenost usode primorskih Slovencev in istrskih Hrvatov v Julijski krajini je v njeni monografiji tudi precej podatkov o slednjih. Posebna odlika dr. Kacinove je edino pravilno vztrajanje na celoviti osvetlitvi politične problematike primorskih Slovencev, t. j. na prikazu vloge meščanskih in delavskih dejavnikov v skladu z njihovim pomenom in aktivnostjo, s čemer je sledila pobudi svojega akademskega učitelja dr. Metoda Mikuža. To ji je povzročilo v začetnem raziskovalnem obdobju tudi težave ter neupravičene kritike, da zapostavlja revolucionarni tabor in se posveča proučevanju Tigra, ki da ne zasluži znanstvene obdelave, avtorica pa je dokumentirano dokazala njegovo narodnorevolucionarni značaj. Končno naj kot metodološko odliko poudarimo tudi njeno analitično in sintetično obdelavo teme »antifašizem zatirane narodne manjšine kot moralnopolitično gibanje v vseh svojih odtokih«. Ob sklepu naj ponovno poudarimo, da je bil vseljudeški odpor Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, »pasiven in aktiven, spontan in organiziran in celo oborožen«, prvi v Evropi. Avtorica je pri tem še poudarila: »Majhna in ekonomskosocialno nepomembna narodnostna skupnost je bila skoraj dvajset let osamljen vzorec odporom in uporom, ki so med drugo vojno nastali po vsej Evropi zoper naci-fašistično agresijo« (str. 9—10).

Dela dr. Kacinove odmevajo tudi v Italiji, kjer so dosegla v historiografiji o fašizmu visoko oceno in tudi zahtevo za prevodi. To dokazuje tudi dejstvo, da bo zgodovinski inštitut v Vidmu (Udine) v svoji reviji objavil dve poglavji iz pričujoče monografije. Prav glede na širšo pomembnost bi bilo knjigi koristno dodati še povzetek v italijanščini.

Po izidu obravnavanega dela je ostalo do celotne podobe politične zgodovine primorskih Slovencev neobdelano še zadnje obdobje 1935—1941. Že dosežanja dela dr. Milice Kacin-Wohinz sodijo med najpomembnejše dosežke slovenskega zgodovinopisja med vojnoma, želeli pa je, da bi ga s četrto monografijo še obogatila.

Miroslav Stiplovšek

Thomas M. Barker, *Social Revolutionaries and Secret Agents: the Carinthian Slovene Partisans and Britain's Special Operations Executive*. New York : Columbia University Press, 1990. 274 strani. (East European Monographs ; 276)

Marjan Linasi, *Antifašistično in narodnoosvobodilno gibanje mladine na Koroškem 1938—1945*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1990. 228 + 24 strani. (Knjižnica OF ; 12)

Protifašistični odpor in partizanstvo koroških Slovencev zaradi značilnosti in primerjalnih posebnosti ter zaradi v naš čas segajočih posledic še vedno pritegujeta nezmanjšano pozornost raziskovalcev in razmeroma širokega kroga (predvsem) avstrijske in slovenske javnosti. Ob razmeroma bogati beri spominske literature o žitju in bitju koroških Slovencev pod nacizmom, ob objavljenih razpravah o posameznih obdobjih ali vidikih koroškega partizanstva, ob rednem izhajanju *Vestnika koroških partizanov* in ob objavljeni obsežni tematski bibliografiji (M. Suhodolčanova) pa so le redka zaokrožena knjižna dela o zgodovini koroških Slovencev v drugi svetovni vojni (J. Rausch), čeprav v rokopisih obstoje. Zato tembolj velja pozdraviti skoraj hkraten izid dveh novih monografij o obravnavani tematiki; avtorja izhajata iz zelo različnih krogov, uporabljano zgodovinsko gradivo je tudi različno, tenor pisanja pa podoben in objavljeni rezultati enaki ali med seboj dopolnjujoči se.

Avtor prve knjige (*Družbeni revolucionarji in tajni agenti : koroški slovenski partizani in britanska služba za posebne operacije — SOE*), profesor State University